

О. Ю. Ленартович –
доктор історичних наук, доцент
кафедри нової та новітньої історії України
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

**Джерела до вивчення історії українського національно-визвольного руху на Волині в
центральних та обласних державних архівах України**

*Роботу виконано на кафедрі нової та
новітньої історії України ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто джерелознавчий аспект дослідження проблем, пов'язаних із дослідженням українського національно-визвольного руху на Волині в період Другої світової війни. Проаналізовано характер та специфіку документів, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Державному архіві Служби безпеки України, Волинському, Рівненському, Тернопільському обласних державних архівах, Архіві Управління Служби безпеки України у Волинській області.

Ключові слова: Документ, справа, фонд, опис, архів.

Ленартович О. Ю. Источники изучения украинского национально-освободительного движения на Волини в центральных и областных государственных архивах Украины. В статье рассматривается источниковедоведомческий аспект изучения проблем, связанных с исследованием украинского национально-освободительного движения на Волини в годы Второй мировой войны. Анализируются характер и специфика документов, которые сохраняются в Центральном государственном архиве общественных объединений Украины, Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины, Государственном архиве Службы безопасности Украины, Волинском, Ровенском, Тернопольском областных государственных архивах, Архиве Управления Службы безопасности Украины в Волинской области.

Ключевые слова: документ, дело, фонд, описание, архив.

Lenartovych O. Yu. Sources to Study the History of the Ukrainian National Liberation Movement in Volhynia in the Central and Regional State Archives of Ukraine. In the article the dzhereleznavchiiy aspect of research of problems related is examined to research of Ukrainian national liberation motion on Volini in the period of Second world war. Character and specific of documents, which are saved in the Central record office of the Public associations of Ukraine, Central record office of the Higher organs of power and management of Ukraine, Record office of security of Ukraine Service, Volinskому, Rivnenskomu, Ternopil'skomu regional offices of records, is analysed, Archive of Management of security of Ukraine Service in the Volinskiy area.

Key words: Document, business, fund, description, archive.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблематика, пов'язана із зародженням та генезою українського національно-визвольного руху, викликає посилений інтерес істориків. Об'єктивне дослідження проблеми не можливе без глибокого аналізу джерельної бази. Ця стаття покликає полегшити пошукову роботу науковців. Тому запропонована наукова розвідка є **актуальною**.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, які акцентували увагу на джерелознавчому аспекті запропонованої проблеми, слід назвати І. Біласа [1; 2], О. Вовка [16; 17; 18; 20], В. Косика [3; 4; 5; 6], С. Кокін [7; 20], А. Кентія [19], О. Лисенка [21], П. Потічного [8; 9; 10; 11; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 20], Є. Штандеру [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15] та ін. Їхній доробок дає можливість досліднику зорієнтуватись у великому масиві документів і відібрати потрібну джерельну базу, але вона постійно розширюється за рахунок поповнення фондів розсекреченими справами. Тому, автор ставив за **мету** зорієнтувати дослідників та полегшити їхню пошукову роботу в

центральної й обласних архівах України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Формування джерельної бази дослідження зумовлюється специфікою проблем, на яких зосереджує основну увагу автор. Значна частина залучених дослідником документальних матеріалів повинна мати архівне походження. Це дає змогу увести до наукового обігу інформацію про невідомі сторінки історії, визначити специфіку процесів, об'єктивно розкрити їхню сутність.

Основу джерельної бази досліджень присвячених проблемам, пов'язаним із національно-визвольним рухом на Волині складають документи, що зберігаються в центральних та обласних архівах України. Загалом архівні джерела можна умовно поділити на кілька груп. До першої віднести документи, що їх видали безпосередньо керівники ОУН та командний склад УПА всіх рівнів. Це – розпорядчі документи (інструкції, накази, розпорядження, формуляри, узгодження), звіти (звіти, інформації, листи, списки, реєстри), внутрішньогалузеві (періодика, пропагандистські матеріали, листівки, реферати, проекти, прохання, політичні програми й постанови великих зборів, рішення конференцій, комунікати, протоколи, відомості з терену, огляди подій, перелік загиблих). До другої групи належать документи Поліської січі – УПА Т. Боровця (листівки, листи, періодика), до третьої – документи радянських партійних органів влади (ЦК КП(б)У, обкомів КП(б)У), НКВС, НКДБ, звіти командирів червоних партизанських загонів та з'єднань про діяльність українських націоналістів (рапорти, звіти, спецповідомлення, шифротелеграми, матеріали партконференцій, протоколи допитів, статистичні матеріали), до четвертої – документи польських державних установ та німецької окупаційної адміністрації (донесення, звіти, інформації, списки заарештованих, протоколи допитів, листівки, відомості, накази).

Значна кількість документів першої й другої груп наявна у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Більшість із них зберігаються у фондах 3833 – “Крайовий провід ОУН на ЗУЗ”, 3836 – “З'єднання західних груп Української Повстанської Армії”, 3837 – “З'єднання південних груп УПА-Південь”, 3838 – “З'єднання північних груп УПА-Північ”.

У фонді 3833 – три описи, до яких уміщено 435 справ. Це директивно-аналітичні документи, зокрема накази Головної команди УПА “Клима Савура” за 1943 р., інформації про бойові дії УПА на Волині в 1942–1946 рр., політичні й військові звіти, дані про тактику та організаційну структуру УПА. Окремо слід виділити збірку пропагандистських публікацій, серед яких – видання пресової служби УПА “Новини з фронту” за 1943–1944 рр., “Тижневі огляди військових і політичних подій” за 1942–1944 рр., “До зброї” № 1–2 за 1943 р., “Наш фронт” № 3 за 1943 р. та ін. Це дає змогу досліднику відтворити хроніку подій 1943–1944 рр. на Волині, визначити тактику УПА, її організаційну структуру, ідеологічні засади ОУН.

Велика група документів пов'язана з діяльністю Служби безпеки ОУН(б), а саме інструкція ГК УПА щодо створення СБ, звіти розвідників про бойові дії команд УПА, протоколи допитів членів ОУН та вояків УПА, запідозрених у зраді за 1941–1944 рр. Завдяки цим джерелам можливо відтворити причини й процес формування СБ ОУН(б), розкрити специфіку її діяльності, методи проведення слідства та виконання покарань.

У цьому фонді також зберігаються документи інших напрямів національно-визвольного руху, зокрема мельниківського проводу ОУН, учасників “бульбівського” руху. Сюди віднесено пропагандистські матеріали, періодику, листи А. Мельника до Української ради сеньйорів у Львові (про співробітництво від 30 липня 1941 р.) – спр. 72, А. Гітлера, А. Розенберга (про приєднання Західної України до Генерал-губернаторства від 24 липня 1941 р. та 22 червня 1942 р.) – спр. 73, відкриті листи Т. Боровця до С. Бандери та низка інших документів. Вони дають можливість досліднику визначити роль і місце цих напрямів в українському національно-визвольному русі, їхні стосунки з окупаційною владою, тактику й стратегію боротьби.

Фонд 3836 має один опис та об'єднує 75 справ. Частина цих документів стосується діяльності УПА-Північ, зокрема накази “Ярослава Кармелюка” від вересня–листопада 1943 р. (Військова округа (ВО) “Турів”, що діяла на території Волинської області та в прилеглих районах Білорусії), звіти й накази кінця 1943 р. з ВО “Кодак” (Ковельщина, Колківщина, Луччина).

Історичні студії

Фонд 3837 теж має лише один опис і складається з 10 справ. Майже всі документи стосуються діяльності УПА й частково – ОУН. Серед них – накази ГК УПА (серпень–листопад 1943 р.), командира ВО “Заграва” І. Литвинчука та коменданта запілля Г. Рибачка за осінь 1943 р. й ін.

Фонд 3838 містить один опис і нараховує 144 справи. Його загальний обсяг можна поділити на документи внутрішньоорганізаційної діяльності УПА та пропагандистсько-ідеологічні матеріали ОУН. Документи щодо діяльності ОУН й УПА на Волині подано у звітності керівництва (ВО) округ “Заграва”, “Богун”, “Турів” за 1943–1945 рр. Діяльність ГК УПА-Північ становить основу фонду. Тут містяться накази та розпорядження Д. Клячківського (“Клим Савур”, “Панас Мосур”), Я. Бусола (“Заславський”), Л. Ступницького (“Гончаренко”) за 1943, 1944, 1946 рр.

Третю групу документів найширше представлено у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України), зокрема фонді 1 “Центральний комітет Компартії України”, фонді 57 “Колекція документів з історії Комуністичної партії України”, фонді 62 “Український штаб партизанського руху”, фонді 65 “З’єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О. Сабуров) 1941–1944 рр.”, фонді 166 “Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР 1941–1950 рр.”.

Із фонду 1 найбільш інформативними є документи описів – 6, 16, 22, 23, 46, 70 75, 76. Опис 6 “Протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У”, у якому зберігаються протоколи засідань Політбюро ЦК Компартії України за період із 1919 р. по 1955 р., документи за 1944 р., зокрема протоколи № 45 від 1 вересня 1944 р. (спр. 735) та № 50 від 16 листопада 1944 р. (спр. 750), які стосуються боротьби з українськими націоналістами й дають змогу визначити комплекс заходів радянської влади, спрямованих на ліквідацію ОУН та УПА на території західноукраїнських земель.

В описі 16 “Окрема папка”, у якому містяться постанови Політбюро ЦК КП(б)У, що торкаються питань боротьби з УПА на території Галичини, Волині, Поділля та Буковини в період від 10 січня 1945 р. до 7 березня 1957 р.

Опис 22 “Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ (документи про підпільно-партизанський рух в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.)” містить інформаційні й аналітичні документи, що їх надсилали до ЦК КП(б)У облвиконкоми, органи НКВС і НКДБ, УШПР із території західних областей України щодо питань боротьби з УПА (спр. 45, 175, та ін.), про дії повстанців стосовно німецьких окупантів, радянських партизан, цивільного населення, інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про підпільний, партизанський та повстанський рух зі східних окупованих територій (спр. 76, 78, 79, 80, 81, 82 є копіями німецьких документів, перекладених на російську мову).

Найбільшою інформативністю щодо тематики дослідження вирізняється опис 23 “Особливий сектор. Таємна частина”. Його основу складають постанови партійних органів, доповідні записки силових міністерств, інформації обкомів КП(б)У, стенограми засідань ЦК КП(б)У та обкомів західноукраїнського регіону щодо питань боротьби з визвольним рухом (хронологічні межі документів охоплюють 1941–1946 рр.). Використання документів цього опису дає змогу уточнити чисельний склад УПА-Північ у 1944–1945 рр., визначити кількісні показники втрат радянського й партійного активу в регіоні, місця концентрації загонів УПА, “бульбівців” та “мельниківців” у 1943–1944 рр., доповнити інформацію про рівень й умови життя населення в період німецької окупації, уточнити чисельні показники проведеної в регіоні мобілізації до Червоної армії та на промислові підприємства СРСР, визначити кількість ухильників від призову в Західній Україні, розкрити сутність диверсійно-терористичної діяльності УПА за період 1944–1945 рр., визначити рівень військової оснащення повстанських загонів на Волині.

Опис 46 “Відділ організаційно-партійної роботи” складається з двох частин, у яких зберігаються документи за період 1940–1947 рр. Найбільш інформативною є справа 380, у якій міститься інформація про стан організаційно-партійної й масово-політичної роботи в Рівненській області в 1944–1945 рр. Це дає можливість відтворити процес відновлення радянської влади в регіоні, визначити настрої населення та основні напрями пропагандистської роботи партійного та радянського активу.

Опис 70 “Відділ пропаганди і агітації” містить збірку документів про організацію партійним та радянським активом ідеологічної боротьби для деморалізації й розкладення загонів УПА в період звільнення території України від німецько-фашистської окупації. Серед них, зокрема – звернення Президії Верховної Ради, РНК УРСР та ЦК КП(б)У до учасників УПА, УНРА й населення західних областей

України за 1944–1945 рр., довідки з донесень радянських партизанських загонів до ЦК КП(б)У про діяльність УПА, трофейні агітаційно-пропагандистські матеріали ОУН та УПА. Ці документи доповнюють загальну картину про заходи радянського керівництва для боротьби з ОУН й УПА в західноукраїнському регіоні.

Опис 75 “Документи Відділу по західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях ЦК КП(б)У” містить проекти постанов, доповідні записки ЦК КП(б)У в ЦК ВКП(б) на ім'я Й. Сталіна про хід боротьби з українськими націоналістами за січень–липень 1945 р. (спр. 4), аналогічні документи 1944–1947 рр. (спр. 41, 75 та ін.). Тут же зберігається рукопис брошури Д. Мануїльського (з автографом) “Українсько-німецькі націоналісти на службі в фашистській Німеччині”, датований 10 січнем 1945 р. (спр. 20), який поклав початок ідеологічній кампанії задля дискредитації ОУН й УПА через звинувачення їх у колабораціоналізмі.

Документи опису 76 “Промислові відділи 1941–1967 рр.” лише дотично торкаються запропонованої проблеми, але дають можливість скласти уявлення про масштаби та методи проведення мобілізації населення Західної України в промисловість СРСР.

Джерела з історії національно-визвольного руху на Волині й Поліссі зберігаються також у фонді 57 (опис 4). Серед них – листування між командирами партизанських загонів і Президією Верховної Ради СРСР, ЦК КП(б)У, УШПР, НКВС та НКДБ УРСР. Безпосередньо повстанські документи (справи 338–386) складають пропагандистські матеріали, вишколи, звіти. Більшість виявлених документів походять із теренів ВО “Турів” – Ратнівського, Камінь-Каширського, Любешівського, Заболоттівського, Маневицького, Шацького, Маціївського, Голобського й Головнянського.

Значна частина документів – це періодичні видання, зокрема “О.У.Н. Інформації” (спр. 355 – № 30, 34, 48–49, 61–62) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 6, 12, 35–38, 85–86, 90; “Новинки. Короткі вісті” (спр. 355 – № 8) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 26; “О.У.Н.С.Д. Інформація” (спр. 355 – № 44) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 32; “Тижневий огляд воєнних і політичних подій” від 24 до 31 жовтня 1943 р. (спр. 355, арк. 126–128) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 126–128 і від 14 до 21 листопада 1943 р. (спр. 355, арк. 140–141) ф. 57, оп. 4, спр. 355, арк. 140–141 та ін. Вишколи утворюють окрему групу документів, які зберігаються в спр. 381 (арк. 24–98) та спр. 383 (арк. 33–66, 244–276) цього фонду.

Серед інших справ виокремлюються ті, що містять списки, щоденники й листи повстанців, зокрема спр. 344 (арк. 1–128) і спр. 361 (арк. 1–101). Ознайомлення з цими документами дає змогу глибше зрозуміти особливості побуту, характер стосунків вояків, хронологію боїв повстанських відділів, що дислокувалися на Волині.

Важливим для вивчення організаційної структури ОУН на Рівненщині є схема мережі націоналістичного підпілля Сарненського надрайону ВО “Заграва” станом на вересень 1943 р. (спр. 377) і реєстр працівників політичної референтури надрайону “Долина” ВО “Заграва” (від 17 вересня 1943 р., спр. 361).

Великий масив документів з історії ОУН, УПА міститься в Державному архіві Служби безпеки України (ДА – СБ України). Найбільшою інформативністю вирізняється фонд 13 – “Друківаних видань”. Він містить документи, зібрані у 242 томах. Здебільшого це оригінали й копії протоколів допиту активних учасників національно-визвольного руху співробітниками НКВС УРСР (спр. 376, 372), аналогічні документи, що їх склали представники СБ ОУН (спр. 375, томи 49–58), вилучені в учасників національно-визвольного руху програмні, розпорядчі, інформаційні, звітні, пропагандистські та інші матеріали. Частина документів розміщено в електронному архіві ДА СБ України й ними можна користуватися без обмежень. Документи, розміщені за тематичним принципом, охоплюють період від 1920 до 1980-х рр.

Під час роботи над дослідженням автор найбільше використав спр. 372 вищезазначеного фонду (“Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності “Організації українських націоналістів – ОУН” та “Української повстанської армії – УПА”; Про методи та прийоми агентурної роботи органів державної безпеки України із ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр.”), зокрема 1–8 й 11 томи. Загалом справа складається із 99 томів, які сформовані за тематичною ознакою.

У першому томі (т. 1–5 мають спільну назву – “Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, сферу діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН–УПА в

Історичні студії

період 1943–1946 рр.”) містяться протоколи допиту В. Логвиновича, М. Степаняка, Ш. Турчановича, М. Павлишина й ін. Ці документи дали змогу визначити мету створення, функції Державного правління та Ради сенйорів, сформованих у Львові в 1941 р., кількісний і якісний склад похідних груп ОУН(б), систему оподаткування населення з боку ОУН і УПА, з'ясувати тактику бандерівської організації у 1942–1943 рр.

Документи другого тому дали можливість визначити причини, масштаби й терміни проведення масових чисток у лавах ОУН і УПА в 1944–1945 рр., що їх зініціювала СБ ОУН.

Серед документів третього тому виявлено схеми структурної побудови підпілля ОУН(б), що діяло на території Волинської області в 1944–1945 рр., велику кількість трофейних документів ОУН(б). Здебільшого це програми ОУН(б), регіональні звіти, листи до Р. Шухевича за 1945 р., різноманітні документи НВРО, довідки, підготовані оперативно-слідчим відділом НКВС про створення УПА на Волині, структуру УПА-Північ та ін.

Четвертий том дав змогу автору відтворити персональний склад учасників 1, 2, 3-ї конференції ОУН(б), визначити основні напрями роботи організації на осінь 1941 р. – зиму 1943 р., уточнити інформацію про кількісний склад УПА станом на 1944 р., її структуру та командний склад, визначити кордони “Колківської республіки” (протоколи допиту М. Степаняка, Є. Басюка, Т. Семчишина, Ю. Стельмашука, М. Польового; витяг із протоколу допиту В. Пчелянського – арк. 1–230).

Серед документів п'ятого тому слід відзначити аналітичні матеріали, що їх підготували співробітники НКВС і які мають узагальнювальний характер, зокрема довідку “Про організаційну структуру “Української повстанської армії” за матеріалами НКВС УРСР”, у якій, окрім загальної структури УПА (станом на 1943 р.), міститься інформація про територію поширення кожної з груп, ідентифіковано командирів куренів та сотень; довідки “Про склад південної, північної і східної груп банд УПА”, підготовані полковником держбезпеки Задоя (містить уточнювальну інформацію про командний склад підрозділів УПА) і “Про польову жандармерію УПА” (відтворює структуру та чисельний склад підрозділів польової жандармерії УПА в 1943 р.). Важливим для дослідження запропонованої проблеми став документ – донесення агента НКВС “Ярослава”, адресоване заступнику начальника відділу “Смерш” майору Александрову від 23 листопада 1944 р., у якому міститься розгорнутий план боротьби ОУН і УПА проти Росії, Польщі та Румунії, поширений Центральним проводом ОУН(б) в 1942 р. (передбачав плани мобілізації, визначав лінії фронту, тактичні й стратегічні завдання в разі загального повстання).

Інформація про Фронт національної революції (ФУР) міститься в шостому томі вищезгаданої справи (т. 6–7 “Документи, що характеризують зміни в структурній побудові ОУН-УПА, функціях, завданнях і тактиці антирадянської діяльності в період 1946–1953 рр.”). Протокол допиту І. Ткачука (арк. 54–67) дав можливість автору визначити причини створення ФУР, ідентифікувати організаторів, кількісний склад підрозділу, місцеперебування штабу та основні бойові операції.

Структуру УПА й територію поширення її підрозділів станом на липень–серпень 1944 р. удалося відтворити завдяки документам сьомого тому, зокрема “Довідки про організаційну структуру Української повстанської армії” (арк. 58–63) та протоколові допиту політкерівника дивізії УПА “Холодний Яр” Г. Кучерука (арк. 174–186).

Інформація про оперативно-чекістські заходи органів держбезпеки й втрати ОУН і УПА в 1944–1954 рр. міститься у восьмому томі (т. 8–9 “Документи, що характеризують кадри ОУН-УПА, наявність зброї, друкарської техніки й інших матеріально-технічних засобів, джерела їх отримання і т. ін. у період 1943–1953 рр.”). Автор використав документи узагальнювального характеру у вигляді довідок УНКДБ УРСР про результати боротьби з ОУН й УПА в західних областях. Тут містяться загальні статистичні дані про загиблих, заарештованих вояків, а також назви підрозділів УПА, повністю або частково знищених у квітні 1944 р.

Одинадцятий том (т. 10–13 “Документи, що характеризують ідеологію ОУН, програми, декларації, тактичні завдання, перспективи, форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів в період 1943–1954 рр.”) містить брошури ідеологів національно-визвольного руху, статті, розміщені в часописах ОУН. Ці документи дали змогу проаналізувати ідеологічні засади українського націоналізму, визначити зміни в політичній доктрині ОУН (б) протягом 1940–1950-х рр.

Справа 376 складається із 88 томів. Частину документів уміщено в електронний архів, про який згадувалося вище. Автор використав матеріали 1-го, 2-го, 6-го, 7-го, 10-го, 28-го, 49-го, 61-го томів. Здебільшого це публікації М. Сціборського, З. Косака, Д. Донцова, С. Рудницького (т. 1–2), які характеризують ідеологію українського націоналізму; накази командування УПА (т. 49, 61), інструкції ОУН і ГК УПА за 1943–1950 рр. (т. 6, 7, 10, 28). Їх опрацювання дало змогу уточнити тактико-стратегічні завдання УПА в 1943–1945 рр., визначити напрями пропагандистської роботи ОУН у лавах Червоної армії, проаналізувати спроби аграрних реформ на підконтрольних УПА територіях та ін.

Четверту групу документів широко представлено у фондах Державного архіву Волинської області (Держархів Волинської області). Більшість дослідників помилково вважає, що тут міститься незначна кількість матеріалів з історії визвольного руху (зокрема В. Ковальчук). В анотованому покажчику Державного комітету архівів України та Інституту історії України Національної академії наук України “Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України” цей архів узагалі не згадано.

Це пов’язано з тим, що більшість дослідників звертали увагу на документи 1941–1945 рр. і користувалися фондом Р-1021 “Волинський провід Організації Українських Націоналістів”, у якому зберігається незначна частина джерел, датованих жовтнем 1943 р. – січнем 1944 р. Вони стосуються діяльності Українського Червоного хреста, господарської референтури, тут також містяться накази й різноманітні листи (оп. 1, спр. 1, арк. 1–2, 4, 9–11, 25–26; спр. 5, арк. 54, 64, 66; спр. 6, арк. 29, 36, 38, 48, 50, 55–56, 59, 61–62, 70, 74).

Поза увагою дослідників залишилися документи польських державних і силових структур, що стосуються українського визвольного руху. Зокрема, фонд 46 “Волинське воєводське управління”, який містить понад 2 тис. одиниць зберігання, написаних здебільшого польською мовою. Найбільш інформативним щодо відомостей про організаційне становлення ОУН на Волині та її діяльність у 1930–1939 рр. є опис 9 “Відділ безпеки”. Велику частину цих документів складають звіти повітових команд польської державної поліції про діяльність УВО, КПЗУ й ОУН, звіти Міністерства внутрішніх справ про політичне життя національних меншин у Польщі за 1921–1939 рр., різноманітні інформації про діяльність політичних партій, звіти-монографії про діяльність ОУН за 1930–1935 рр. та ін. Ці документи дали нам можливість відтворити особливості суспільно-політичних відносин у Польщі в міжвоєнний період, процес організаційного становлення ОУН на Волині, визначити кількісний та персональний склад активістів національно-визвольного руху (спр. 1825, арк. 17–35; спр. 1826, арк. 7–96; спр. 2003, арк. 9–32; спр. 2891, арк. 1–72; спр. 3579, арк. 18–55; спр. 4673, арк. 1–21; спр. 4678, арк. 8–9).

Доповнюють загальну картину кінця 1930-х – початку 1940-х рр. документи колишнього партійного архіву, які зберігаються у фонді П-1 “Волинський обком компартії України”. Кількість одиниць зберігання, що стосуються 1939–1941 рр., незначна, але вони дають змогу визначити характер суспільно-політичних процесів на Волині в період радянізації, охарактеризувати ставлення місцевого населення до радянської влади, визначити вплив націоналістичного підпілля на динаміку процесів. Доповнюють цю інформацію матеріали фонду Р-4 “Виконавчий комітет Луцької міської Ради депутатів трудящих (міськвиконком)” та Р-6 “Виконавчий комітет Волинської обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком)”, де зібрано документи за 1939–1947 рр.

Відтворити суспільно-політичну ситуацію в період німецької окупації неможливо без використання фондів Р-1 “Луцька міська управа” і Р-2 “Луцький окружний комісаріат”. Тут зберігаються директиви, розпорядження, накази рейхскомісара Е. Коха, окружного комісара Ліндера щодо населення Волині й Поділля за 1941–1944 рр. Використання цих фондів дало змогу ідентифікувати керівний склад Луцької міської управи, визначити територіально-адміністративну систему окупаційної влади, відтворити сутність суспільно-політичних процесів на Волині, проаналізувати стан матеріального забезпечення населення, визначити причини негативного ставлення волинян до влади та початку збройної боротьби проти окупаційної адміністрації.

Серед архівів Волинської області важлива роль належить Архіву управління Служби безпеки України у Волинській області (АУ СБ України у Волинській області). Певні труднощі в роботі дослідника становить відсутність описів документів, що там зберігаються. Серед численних кримінальних справ цього архіву ми використали кілька найбільш значущих, зокрема спр. 6824–ФП, том 1 і том 2

Історичні студії

(кримінальна справа Скопока І. В.) та спр. 6220 (кримінальна справа Павлуся Й. Ф.). У цих документах міститься інформація про організаційну структуру ОУН на території Волині (Волинська, Рівненська, Тернопільська області) у 1939–1941 рр., основні напрями роботи організації, внутрішній конфлікт у період розколу, персональний склад активу ОУН у регіоні на початку 1940-х рр. Слід зауважити, що кримінальну справу І. Скопока у 2010 р. передано на зберігання до Держархіву СБ України, де їй надано новий інвентарний номер 75 895.

Важливе значення для дослідження запропонованої проблематики мають документи, що зберігаються в Державному архіві Рівненської області (Держархів Рівненської області). Фонд Р-30 “Колекція документальних матеріалів Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА), що діяли на території Рівненської області”, містить три описи, які об’єднують 150 справ за 1941–1945 рр. Серед загального обсягу матеріалів є документи першої, другої й четвертої груп.

Використання цього фонду дало змогу дослідити діяльність низових структур ОУН(б) та УПА (на рівні сіл Рівненської області в 1943–1944 рр.). Серед документів фонду – постанови Великих зборів і конференцій ОУН, накази командування УПА, розпорядження, інструкції, щоденні рапортчики, звіти керівників повстанських підрозділів і націоналістичного підпілля. Вони відображають загальний характер національно-визвольної боротьби на Волині, зміни в політичній доктрині ОУН, містять інформацію про випадки вбивств мирних громадян та агентів радянських органів держбезпеки виконавчою службою СБ ОУН.

Частину матеріалів присвячено навчально-виховній роботі серед вояків УПА та підпільників ОУН. До них належать навчальні програми з тактичної, військової, конспіративної, ідеологічної підготовки.

Зацікавленість дослідника викликають накази про встановлення адміністративної влади на визволених територіях і розпорядження ГК УПА про земельну реформу.

Важливими для персоналізації учасників національно-визвольного руху є справи зі списками військовозобов’язаних селян Рівненської області, що їх склала організаційно-мобілізаційна референтура запілля УПА. У десяти справах містяться прізвища кількох тисяч таких осіб.

Публікації ОУН і УПА сконцентровано в описі 2, де містяться видання “Вартова служба” видавництва “До зброї”, вишкільні матеріали: “Наші цілі”, “Хто ми?”, “Як руйнується сільське господарство України” та ін. Інформація про діяльність Т. Боровця й інших командирів Поліської Січі міститься в справі 112; це, зокрема, накази Головної команди Поліської січі за № 19, 20, 21 від 10–16 вересня 1941 р., протокол наради старшин від 18 листопада 1941 р., характеристика діяльності начальника штабу П. Смородського.

Дослідити зміни в політичній доктрині ОУН(б) наприкінці Другої світової війни неможливо без використання організаційних документів Народно-визвольної революційної організації (НВРО). Під такою назвою виступила влітку 1944 р. на Волині ОУН(б) як керівний орган УПА. У згаданому фонді виявлено справу 99, у якій містяться “Статут НВРО”, протокол засідання та комплекс пропагандистських листівок. Слід відзначити, що подібні документи трапляються і в Держархіві СБ України, але там вони зберігаються у вигляді копій із неповним змістом.

Серед документів Державного архіву Тернопільської області (Держархів Тернопільської області) найбільшою інформативністю вирізняються такі фонди. Фонд Р.-1833 “Виконком Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих” складається із колекції документів, що розміщені в семи описах. Автор використав опис 1, який не має власної назви, побудований за хронологічно-структурною ознакою й містить документи за 1944–1948 рр. (протокольна частина, бухгалтерія, загальний відділ, відділ кадрів), та опис 5 – таємна частина (доповідні записки голів райвиконкомів, виписки з протоколів засідань політбюро ЦК КП(б)У й ін.). Наступний фонд, у якому зберігається інформація про діяльність ОУН і УПА на території області, – Р.-3432 “Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН–УПА”. Має один опис і нараховує близько 200 справ за 1943–1945 рр. Тут зберігаються оригінальні й скопійовані матеріали, що дають змогу визначити імена крайових провідників націоналістичного підпілля на Тернопільщині та ідентифікувати назви 18 сотень УПА, які діяли в регіоні в 1943 р.

Частину документів складають описи боїв підрозділів УПА на території Рівненської, Хмельницької й Тернопільської областей за період із 20 лютого до 14 травня 1944 р., настанови господарчим

референтам, фінансові звіти заплілля, квитанції про надходження продуктів харчування, одягу та медикаментів, зброї, інформації про будівництво криївок.

Джерела та література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та правовий аналіз : у 2 кн. Кн. 1 / І. Г. Білас. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 436 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та правовий аналіз : у 2 кн. Кн. 2 / І. Г. Білас. – К. : Либідь ; Військо України, 1994. – 686 с.
3. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942) : у 3 т. Т. 1. / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1997. – 384 с.
4. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942) : у 3 т. Т. 2. / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1998. – 384 с.
5. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942) : в 3 т. Т. 3 / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України ; Львів. ун-т ім. І. Франка ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 1999. – 382 с.
6. Косик В. Розкол в ОУН (1939–1940) : зб. док. / Володимир Косик. – Л. : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України ; Львів. ун-т ім. І. Франка, 1999. – 136 с.
7. Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – Вип. 1 : Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953) / С. А. Кокін. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 208 с.
8. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 1. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 1: Початки УПА : док. і матеріали / відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто : Літопис УПА, 1989. – 256 с.
9. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2. Початки УПА : док. і матеріали / відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто : Літопис УПА, 1990. – 260 с.
10. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 5. Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників / відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто : Літопис УПА, 1984. – 309 с.
11. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 7. УПА в світлі німецьких документів. Кн. Червень 1944 – квітень 1945 : док. і матеріали / збір. і упор. Т. Гунчак ; відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто : Літопис УПА, 1983. – 271 с.
12. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 8. Українська Головна Визвольна Рада : док., офіційні публікації, матеріали. Кн. 1. 1944–1945 / відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто : Літопис УПА, 1980. – 319 с.
13. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 9. Українська Головна Визвольна Рада : док., офіційні публікації, матеріали. Кн. 2. 1946–1948 / відп. ред. Є. Штендера ; співред. П. Потічний. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. – 537 с.
14. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 24. Ідея і чин : орган провладу ОУН, 1942–1946 : передрук підпільного журн. / відп. ред. Є. Штендера ; співред. Ю. Маївський. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1995. – 592 с.
15. Літопис Української Повстанської Армії : у 46 т. Т. 27. Петренко Р. За Україну, за її волю : спогади / Роман Петренко (“Юрко”, “Омелько”) ; ред. Г. Петренко, Є. Штендера. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1997. – 280 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія) : у 12 т. Т. 1. Видання Головного Командування УПА / упоряд. О. Вовк ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. – Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1995. – 482 с.
17. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія) : у 12 т. – Т. 2. // Волинь і Полісся: УПА та Заплілля, 1943–1944 : док. і матеріали / упоряд. В. Вовк, І. Павленко ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. – Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1998. – 724 с.
18. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія) : у 12 т. Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директ. док. ЦК Компартії України, 1943–1959 : док. і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко, Ю. Чеченко ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. – Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2001. – 652 с.
19. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія) : у 12 т. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформат. док. ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959 : док. і матеріали. Кн. 1. 1943–1945 / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко ; ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. – Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. – 598 с.

Історичні студії

20. Літопис Української Повстанської Армії (нова серія) : у 12 т. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля, 1944–1946 : док. і матеріали / ред. П. Сохань, П. Потічний та ін. ; упоряд. О. Вовк, С. Кокін. – Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. – 1448 с.
21. Матеріали і документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / збір. і упоряд. О. Є. Лисенко та І. К. Патриляк ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 254 с.